

upravo u razdoblju između dva rata.

Vladislav Kušan piše informirano i informativno, čitko, jasno i s definiranim kritičkim sudovima. Katkad pretegne vještina a katkad ga povede nadahnuće. U svakom slučaju osjeća se književna odnjegovanost stila, težnja da se i na ovom području, u likovnokritičkom žanru, bude Baude-laireov discipulus.

Pisac podjednako spremno piše o našim i o inozemnim umjetnicima, o stranim i domaćim. U jednom i drugom slučaju, međutim, osjeća se pariska vizura, ukus i kriterij stečeni na obalama Seine. To je sasvim razumljivo u povodu Delacroixa, ali i esej o Munchu začinjjen je francuskim (makar i vrlo rezerviranim) sudovima. Prirodno je također da autorovu pažnju posebno zaokupljaju (uglavnom tragične) sudbine hrvatskih slikarskih hodočasnika u moderni Babilon, poput Račića, Kraljevića i Plančića, a nešto manje Uzelca, Juneka i Penića. Bitno je da Kušan ne gubi kriterije u jeftinom kozmopolitizmu, a ni kompenzativno, u apologiji narodnosnih svojstava likovnog stvaranja. Njegov esej o »narodnim motivima« i (tzv.) »našem izrazu« primjer je trijeznog razlaganja teoretskih premisa mogućnosti regionalno ili rasno obilježnog stvaralaštva i njihove mahom ishitrene primjene u našem prostoru.

Osim zalaganja za europocentričnost i aktivnog suzbijanja provincijalizma, Kušan nas je najviše zadužio sustavnijim kri-

tičkim valorizacijama Vidovića, Plančića, Lozice, Turkalja i pertinetnim opaskama o Babiću, Filakovcu, Krušlinu, Studinu pa i Bužanu, znajući uz nedostatke povremeno uočiti i priželjkivanu »veličinu malenih«. Treba reći da se njegove studije odlikuju više sustavnošću izlaganja negoli dubinom zaključaka, a u njegovoj metodi primjereno mjesto nalaze i narativni elementi biografije i zanesene deskripcije. Ali cilj im je uvijek da upute na djelo i na specifičan izraz, pri čemu autor nema načelnih »stilskih« predrasuda.

Sigurno je Kušan bio naročito motiviran u zapisima o Munchu i Delacroixu, osjećajući ih svojevrsnim pandanima poezije Trakla i Baudelairea, kojima se kao pjesnik, prevodilac i tumač bavio intenzivno, dugotrajno i s posebnim osobnim ulogom. Vjerojatno je svom spisateljskom nervu dao najviše maha u sintetičnim crticama ili čak kozerijama o dvojnosti stvaranja, o reorientaciji umjetnika ili o ikonosferi koja nas okružuje i koja je dala naslov zbirci »Imago mundi« — slika svijeta. Međutim, za šire čitateljstvo i za nacionalnu kulturnu povijest ostaju najrelevantnijima opsežniji nacrti kao što su »Moderna skulptura u Hrvata« ili »Moderni kolorizam i hrvatski koloristi«. Dakako, vidimo li računa o tome da ta poglavlja uzimaju u obzir isključivo pojave do drugoga svjetskog rata i da su pisana s pristranošću i čak isključivošću znalca formiranog u okrilju pariske škole iz razdoblja »povratka redu« i klasicizirajućih, vitalističkih i hedonističkih likovnih strujanja.

nenad
gattin
mladen
pejaković
starohrvatska
sakralna
arhitektura

**nz matice hrvatske
i kršćanska sadašnjost
1982.**

tonko
maroević

U poetskoj hiperboli rečeno je za Dalmaciju i da je »zemlja najmanjih katedrala«. To, dakako, nije točno mislimo li na ponosne romaničke, renesansne i barokne crkvene građevine Raba, Zadra, Šibenika, Trogira i Dubrovnika. Međutim, navedena metafora smjera na graditeljstvo ranoga srednjeg vijeka, nastalo uglavnom u prostoru stare hrvatske države, i na vjerske objekte podignute često u blizini kneževskih i kraljevskih dvorova — kao što je slučaj u Ninu, Solinu, Kaštelima, Benkovcu ili Biskupiji kod Knina. Mnoga od tih zdanja

i nisu imala atribute prave katedrale, u njima nije nikad stolo-
vao biskup, ali su unatoč sasvim
minijaturnim dimenzijama saču-
vala tragove posebne izrazitosti i
dostojanstva.

Starohrvatska arhitektonska ba-
ština odavna zaokuplja pažnju
domaće javnosti i niza evropskih
znanstvenika. (Kako je riječ o
»mračnoj« i nedovoljno jasnoj
povijesnoj fazi, to jest o razdobl-
ju između VIII i XI stoljeća —
kada i u evropskim razmjeri-
ma nema mnogo pisanih dokumen-
ata a naša je sredina gotovo agra-
fična ili nepismena — nije čudno
da postoje mnoge nedoumice i
nedovoljna znanja o funkciji,
graditeljima ili izvorima drevne i
razmjerno autohtone crkvene ar-
hitekture.) Neki su istraživači
pri tom naglašavali kontinuitet
antikne djelatnosti u istom geo-
grafskom prostoru, drugi su, na-
protiv, u tome vidjeli primjenu
izvorno slavenskih graditeljskih
iskustava, a treći su pojavu tu-
mačili snažnim utjecajem bizant-
ske prakse. Od Eitelbergera, Str-
zygovskog i Diggvea do Jelića,
Karamana, Preloga i Petriciolija
brojni povjesničari umjetnosti i
arheolozi trudili su se s različi-
tim uspjehom protumačiti mno-
ge specifičnosti i odgonetnuti
čak svojevrsnu »tajnu« domiš-
ljenog i kompleksnog prostornog
govora u okvirima jednog sas-
vim rudimentarnog feudalnog
društva (kakvo je bila Hrvatska
od vremena Branimira do Zvoni-
mira).

Nakon prošlostoljetne romantič-
ne zanesenosti i rodoljubnih pre-
tjerivanja, s jedne strane, a polu-
kolonijalnih presezanja i kozmo-
politskog nehaja, s druge, došlo
je vrijeme trijezne procjene i tog
dijela nasljeđa. Iskristalizirao se
stav da je riječ o vrlo značajnoj
dionici i u evropskim razmjerima
(da neka rješenja imaju stano-
vite regionalne i nacionalne crte

i da je fenomen »crkvice slobod-
nih oblika« i raznolikih central-
nih građevina značajan) i poglav-
lju opće povijesti arhitekture u
epohi »između antike i roma-
nike«.

Knjiga Nenada Gattina i Mlade-
na Pejakovića, posvećena staro-
hrvatskoj sakralnoj arhitekturi,
prilazi problematici s margine
ali, čini mi se, pogađa »u sredi-
nu«. Pomalo »autsajderi«, umjet-
nički fotograf i akademski pri-
mjenjeni umjetnik, oni su odab-
rali samo neke aspekte pojave,
ali će njihovi rezultati i zaključ-
ci neizbježno utjecati na svaku
buduću interpretaciju. Prije sve-
ga, dio snimljenih i predstavlje-
nih spomenika postat će opće
dobro, i svatko će se moći
uvjeriti u kreativnu snagu i
visoku svijest naših drevnih
protomajstora, naručilaca i zi-
dara. Djelo Gattina i Pejakovi-
ća u svakom je smislu autorsko.
Dok je prvi priložio serije snima-
ka kojima interpretira pojedina-
čna ostvarenja u detalju i u cje-
lini ambijetalnog postava, drugi
nudi ne samo nadahnute poprat-
ne tekstove nego i kompleksne
strukturalne modele. Promišlje-
nim prijelomom i impaginacijom
knjige naznačena su mnoga, ina-
če neeksplicirana, suglasja i us-
postavljene veze s bogatim kom-
parativnim materijalom. Već sa-
mim listanjem stječe se dojam
kako je starohrvatsko graditelj-
stvo duboko sraslo s okolicom,
kako je plod preciznog i jasnog
nauma, rezultat simbioze slaven-
skih (i predslavenskih) kompo-
nenti s jakim mediteransko-kla-
sičnim supstratom (djelatnim na
istom teritoriju). Slike i crteži
već na prvi pogled otkrivaju stro-
gu zakonitost i suzdržanu ljepo-
tu, što ne mogu biti potisnuti ni
oporošću površine, ni prividnom
nespretnošću izvedbe, ni lošim
stanjem sačuvanosti spomenika.

Nenad Gattin prihvatio je izazov
i zadaću da intuitivno potvrdi

teze za koje se Pejaković analiti-
čki zalaže. Nije se, naravno, za-
dovoljio ulogom ilustratora ili
pasivnog statista iza objektivna.
Njegova je fotografija izrazito
subjektivna i kad traži široke ra-
kurse i kad ponire u epidermu
kamena i zida i kad slijedi mla-
zove svjetlosti po podovima i
svodovima. Na discipliniranje iz-
raza možda ga je više poticala
misao o cjelovitosti knjige nego-
li sama ideja sustava i mjere, s
kojom je krenuo u suradnju.
Ako je Gattinov ulog efektivniji
za neposrednu konzamaciju, Pe-
jakovićev je udio proračunat na
dulji rok. Teza da su naše pred-
romaničke crkvice zapravo svo-
jevrsni mjerni instrumenti (koju
je na primjeru crkve sv. Križa
u Ninu branio i u svojoj pret-
hodnoj knjizi »Broj iz svjetlo-
sti«) nakon ove šire egzemplifi-
kacije ući će valjda i u svijest
i podsvijest čitalaca. Sasvim je
uvjerljivo njegovo objašnjenje
da gotovo sve neravnine, ekscese
i otklone u tlocrtima i elevaciji
treba pripisati cjelovitijoj arhi-
tektonskoj promisli koja vodi ra-
čuna i o lokalnim svojstvima i
o posebnim potrebama sredine.
Umjesto hira i slučajnosti Peja-
ković redovito vidi mjeru i načelo,
a iza pojedinih formi velike
simbole trajanja i izmjene godi-
šnjih doba.

Na tragu Valeryjeva Eupalinosa
ovaj autor ispisuje pravu poetiku
graditeljstva kao kristalizirane
misli i znamenata prolaznosti ste-
gnute u oblik. U ponesenosti iz-
ričaja graditelj rečenice katkad
čak i pretječe graditelja u kame-
nu i prostoru. Međutim, svjestan
ograničenosti verbalnog medija,
primjereno se zalaže za komple-
mentarni grafički prikaz, te eg-
zaktnim geometrijskim modeli-
ma suvereno dešifrira strukturu
srednjovjekovnih »kamenih sek-
stanata«; videći u njima karak-
teristične emanacije medijeval-
nog sinkretističkog mišljenja.